

“หนังสือหายาก ๑ ศตวรรษ” ของหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่
“Rare Books 1 century” of the Ratchamangkhaphisek National Library of Chiang Mai

สุคนธ์ทิพย์ จันทะลุน^๑
Sukonthip Juntalun

Received: 12 September 2023

Revised: 6 November 2023

Accepted: 14 December 2023

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอหนังสือหายากที่มีการจัดพิมพ์ก่อนปี พ.ศ. ๒๔๖๗ ของหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่ ซึ่งนับว่าเป็นทรัพยากรสารสนเทศที่มีความสำคัญทางวิชาการทั้งด้านประวัติและพัฒนาการของการพิมพ์ ตัวอักษร ภาษา รวมถึงประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นในแต่ละยุคแต่ละสมัย โดยใช้เป็นเอกสารอ้างอิงสำหรับการศึกษา ค้นคว้า และวิจัย นอกจากนี้ยังอธิบายถึงความเป็นมาและพัฒนาการของหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่ ในฐานะเป็นแหล่งรวบรวมหนังสือหายากในท้องถิ่นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งถือเป็นแหล่งเรียนรู้หนังสือหายากที่สำคัญประจำภาคเหนือ

คำสำคัญ: หนังสือหายาก, หนังสือเก่า, หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่

Abstract

This article aims to present rare books that were printed before the year 1924 from the Ratchamangkhaphisek National Library of Chiang Mai. These books are considered valuable academic resources, contributing to the study of history, the development of printing, typography, language, as well as the history, society, and culture of different regions in various time periods. Additionally, it discusses the origin and evolution of the Ratchamangkhaphisek National Library of Chiang Mai, which serves as a significant repository of rare books in the region, spanning from the past to the present. It is an important resource for learning about rare books, particularly in the northern part of Thailand.

Keyword: Rare book, Old book, Ratchamangkhaphisek National Library of Chiang Mai

^๑ บรรณารักษ์ชำนาญการ หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่, สำนักศิลปากรที่ ๗ เชียงใหม่, กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม อีเมล : sktjtl@gmail.com

Librarian, Professional level, Ratchamangkhaphisek National Library of Chiang Mai, The 7th Regional office Fine Arts, Chiang Mai, Fine Arts Department, Ministry of culture, Email : sktjtl@gmail.com

บทนำ

“หนังสือหายากนั้น เป็นสิ่งที่มีคุณค่าทางภูมิปัญญาของชาติ แต่มีสภาพบอบบางและชำรุดขอให้หอสมุดแห่งชาติอนุรักษ์ให้มีสภาพดี จัดทำสำเนาเพื่อรักษาต้นฉบับ แล้วเผยแพร่ภูมิปัญญาบรรพบุรุษไทยให้แพร่หลายต่อไป”^๒ พระราชดำรัสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระราชทานเมื่อครั้งทรงเสด็จทอดพระเนตรหนังสือหายาก หอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๓๕ อันสะท้อนให้เห็นว่า “หนังสือหายาก” มีคุณค่าและมีความสำคัญในฐานะมรดกภูมิปัญญาของชาติที่บรรพบุรุษในอดีตได้บันทึกเรื่องราว ความรู้ ความคิด ประสบการณ์ เป็นเอกสารหลักฐานที่มีความสำคัญด้านประวัติ และพัฒนาการของการพิมพ์ ตัวอักษรและภาษา รวมถึงประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น ในแต่ละยุคแต่ละสมัย และถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นแหล่งข้อมูลสำคัญทางวิชาการ ตลอดจนได้ทราบถึงข้อมูลอันเป็นประโยชน์ในสาขาวิทยาการต่าง ๆ โดยใช้เป็นเอกสารอ้างอิงสำหรับการศึกษา ค้นคว้า และวิจัย ด้วยความสำคัญและคุณค่าของหนังสือหายากจึงเปรียบเสมือนเป็นมรดกภูมิปัญญาของชาติที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ไว้มิให้สูญหายไปตามกาลเวลา โดยสถาบันสารสนเทศที่ถือเป็นเสาหลักของชาติในการรวบรวม จัดเก็บ และอนุรักษ์หนังสือหายากในประเทศไทย คือ หอสมุดแห่งชาติ (National Library)

หอสมุดแห่งชาติสาขาเชียงใหม่ จุดเริ่มต้น “แหล่งรวบรวมหนังสือหายาก” ในท้องถิ่น

แรกเริ่ม “หอสมุดแห่งชาติสาขาเชียงใหม่” เกิดขึ้นจากคณะกรรมการพิพิธภัณฑสถานแลหอสมุดมณฑลพายัพ ได้เฝ้าพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๑ องค์กรอุปถัมภ์พิพิธภัณฑสถานแลหอสมุดมณฑลพายัพ ได้ประทานคำแนะนำเรื่องสถานที่ที่จะตั้งหอสมุดซึ่งคณะกรรมการฯ จะจัดให้เป็น “สาขาของหอพระสมุดสำหรับพระนคร”^๓ และเมื่อคณะกรรมการฯ ได้ตกลงกันเลือกตามพระราชดำริแล้ว จึงได้เริ่มการก่อสร้างหอสมุดกลางมณฑลพายัพ ซึ่งในระหว่างที่ก่อสร้างอาคารหอสมุดกลางมณฑลพายัพ ได้รับการสนับสนุนจากราชบัณฑิตยสภาให้จัดตั้งหอสมุดกลางมณฑลพายัพขึ้นเป็นการชั่วคราวที่โรงช่างต้น ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ การสร้างหอสมุดกลางมณฑลพายัพยังไม่แล้วเสร็จเนื่องจากขาดแคลนเงินในการสร้างต่อให้สำเร็จ หลวงวิจิตรวาทการ อธิบดีกรมศิลปากรในสมัยนั้นจึงได้

ภาพที่ ๑ โรงช่างต้นที่ได้จัดตั้งเป็นหอสมุดกลางมณฑลพายัพ (หอสมุดแห่งชาติสาขาเชียงใหม่)

^๒ สำนักหอสมุดแห่งชาติ, สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีก็ทำงานห้องสมุด (กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๕๘) ๒๗.

^๓ โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย, พระบารมีปกเกล้า ยุพราชวิทยาลัย ๑๐๐ ปี นามพระราชทาน นครเชียงใหม่ : ประวัติศาสตร์ การพัฒนา การศึกษา และสังคมนครเมืองเชียงใหม่ (เชียงใหม่: เชียงใหม่โรงพิมพ์แสงศิลป์, ๒๕๕๐) ๒๐๕.

จัดสรรงบประมาณสนับสนุนการก่อสร้างหอสมุดฯ นี้ จนแล้วเสร็จและได้จัดเป็น “หอสมุดแห่งชาติสาขา เชียงใหม่”^๔

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๘ โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย ประสบปัญหาสถานที่เรียนไม่พอกับจำนวนนักเรียน ข้าหลวงตรวจการแผนกกรรมการเชียงใหม่ จึงได้ขอยืมหอสมุดของกรมศิลปากรเป็นห้องสมุดชั่วคราวของ โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย โดยกรมศิลปากรได้มีความเห็นว่า “...หอสมุดหลังนี้ ทางฝ่ายบ้านเมืองเป็นผู้เรียไร ก่อสร้างขึ้น โดยแสดงความจำนงจะให้เป็นหอสมุดกลางจังหวัดเชียงใหม่ ฉะนั้นสิทธิ์ที่จะอนุญาตให้ออนจึง ไม่ได้อยู่ที่กรมศิลปากร เวลานี้กรมศิลปากรได้ทำความตกลงกับข้าหลวงประจำจังหวัดเชียงใหม่ เปิดสาขา หอสมุดแห่งชาติประจำเชียงใหม่ขึ้นแล้ว... เมื่อสาขาหอสมุดแห่งชาติจำเป็นต้องย้ายไปอยู่ที่อื่นแล้ว กรมศิลปากรก็ไม่ขัดข้องขอมอบให้อยู่ในดุลยพินิจของคณะกรรมการจังหวัดเชียงใหม่...”^๕ ต่อมาในปี

ภาพที่ ๒ อาคารหอสมุดแห่งชาติสาขาเชียงใหม่ (เดิม) ในปัจจุบันเป็นอาคารเรียนวิชาดนตรีของ โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๑๑ กรมวิสามัญศึกษาได้ขอโอนที่ดินที่ตั้งหอสมุด จังหวัดเชียงใหม่ และรวบรวมกิจการของหอสมุดฯ เข้ากับ ห้องสมุดโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย หากแต่กรมศิลปากร ตกลงโอนให้เฉพาะที่ดิน ส่วนกิจการของหอสมุดฯ จำต้อง สงวนไว้ เพราะกรมศิลปากรกำลังดำเนินการเพื่อจัดสร้าง หอสมุดแห่งชาติประจำจังหวัดเชียงใหม่ขึ้นในที่ดินของ กรมศิลปากร หากจะรื้อถอนอาคารหอสมุดก็ขอให้รวบรวม เอกสารหนังสือของหอสมุดฯ ทั้งหมดไปเก็บรักษาไว้ในที่ใด ที่หนึ่งอย่างเป็นสัดส่วน โดยปลอดภัยจากการชำรุดสูญหาย เมื่อกรมศิลปากรสร้างหอสมุดฯ เสร็จแล้วจะขอรับคืนมา

ซึ่งต่อมากกรมศิลปากรได้โอนกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่ตั้งหอสมุดให้เป็นสมบัติของโรงเรียนยุพราชวิทยาลัยแล้ว “หอสมุดแห่งชาติสาขาเชียงใหม่” ก็เปิดให้บริการต่อมาอีกระยะหนึ่งจนถึงปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ต้องปิดให้บริการลง โดยได้ขนย้ายหนังสือ ครุภัณฑ์และวัสดุหอสมุดไปจัดเก็บไว้ที่หอสมุดแห่งชาติสาขาลำพูน^๖ ซึ่งเป็นสาขา ที่ย้ายมาจากหอสมุดแห่งชาติสาขาเชียงใหม่

^๔ โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย, พระบรมมิ่งปกเกล้า ยุพราชวิทยาลัย ๑๐๐ ปี นามพระราชทาน นครเชียงใหม่ : ประวัติศาสตร์ การพัฒนา การศึกษา และสังคมนครเมืองเชียงใหม่ (เชียงใหม่: เชียงใหม่โรงพิมพ์แสงศิลป์, ๒๕๕๐).

^๕ เรื่องเดียวกัน ๒๐๖.

^๖ สำนักหอสมุดแห่งชาติ, ๑๐๐ ปี หอสมุดแห่งชาติ (กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๔๘) ๑๐๑ - ๑๐๒.

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่ “แหล่งเรียนรู้หนังสือหายาก” ประจำภาคเหนือ

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่ (Ratchamangkhalaphisek National Library of Chiang Mai) เกิดจากดำริของ ฯพณฯ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ องคมนตรีและรัฐบุรุษ ที่จะให้ดำเนินการก่อสร้างหอสมุดแห่งชาติประจำภาคเหนือ เพื่อถวายเป็นราชสดุดีแด่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมฉลองปีรัชมังคลาภิเษก ๒๕๓๑^๗ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จเป็นองค์ประธานในพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ นับว่าเป็น “หอสมุดแห่งชาติส่วนภูมิภาคแห่งเดียวที่ตั้งอยู่ประจำภาคเหนือ” จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ ทำหน้าที่รวบรวม จัดเก็บ บริการ เผยแพร่ และอนุรักษ์ทรัพยากรสารสนเทศอันเป็นมรดกภูมิปัญญาของชาติ เพื่อรักษาไว้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และ

ภาพที่ ๓ หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
เชียงใหม่

เผยแพร่ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษในท้องถิ่นและประเทศชาติแก่สาธารณชนทั่วไป โดยมีภารกิจสำคัญประการหนึ่งตามหลักสากลซึ่งได้กำหนดหน้าที่ของหอสมุดแห่งชาติที่เกี่ยวข้องกับหนังสือหายากไว้ประการหนึ่งว่า “หอสมุดแห่งชาติเป็นแหล่งรวบรวมสิ่งตีพิมพ์ และสื่อความรู้ทุกชนิดในชาติให้สมบูรณ์ที่สุด โดยเน้นต้นฉบับ หนังสือตัวเขียน (Manuscript) และหนังสือเก่า (Rare Book)^๘

ปัจจุบันหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่ สังกัดสำนักศิลปากรที่ ๗ เชียงใหม่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม เป็นแหล่งรวบรวม จัดเก็บหนังสือหายากที่สำคัญแห่งหนึ่งในท้องถิ่นและประเทศไทย การรวบรวมหนังสือหายากของหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่นั้น เริ่มตั้งแต่มีการก่อตั้งหอสมุดฯ ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๒ โดยการรวบรวมหนังสือเก่าหาได้ยากทั้งที่ได้รับมอบจากหน่วยงาน บุคคลต่าง ๆ และหนังสือที่ได้ขนย้ายจากหอสมุดแห่งชาติสาขาจังหวัดเชียงใหม่ (หอสมุดกลาง มณฑลพายัพ หรือห้องสมุดโรงเรียนประจำมณฑลพายัพ “ยุพราชวิทยาลัย”) นำไปจัดเก็บไว้ที่หอสมุดแห่งชาติสาขาลำพูน จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๕๕๓ กรมศิลปากรได้ดำเนินการถ่ายโอนภารกิจของหอสมุดแห่งชาติสาขาลำพูนให้แก่เทศบาลเมืองลำพูน มีการลงนามส่งมอบ เมื่อวันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ ซึ่งได้เปลี่ยนชื่อเป็น หอสมุดแห่งชาติหริภุญไชย^๙ จึงได้ขนย้ายหนังสือบางส่วนที่พิจารณาคัดเลือกแล้วว่าเป็นหนังสือหายากมาดำเนินการรวบรวมและจัดเก็บให้บริการที่หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่

^๗ คณะกรรมการอำนวยการสร้างหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่, *ที่ระลึกในพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒) ๙๗.

^๘ ศิลปากรสมาคม, *สารานุกรมศิลปากร ฉบับปฐมฤกษ์* (กรุงเทพฯ: ศิลปากรสมาคม, ๒๕๕๖) ๒๕.

^๙ เทศบาลเมืองลำพูน, *หอสมุดแห่งชาติหริภุญไชย เทศบาลเมืองลำพูน*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๖๖, จาก: <https://lamphuncity.go.th/12319/>

หนังสือหายากของหอสมุดแห่งชาติรัชมิ่งคลาภิเษก เชียงใหม่ ที่ได้ดำเนินการตามหลักวิชาการทาง บรรณารักษศาสตร์และสารสนเทศศาสตร์เรียบร้อยแล้ว โดยรวบรวม จัดเก็บ ให้บริการและอนุรักษ์ มีจำนวนทั้งหมด ๒,๙๓๒ ชื่อเรื่อง ประกอบด้วย ภาษาไทย จำนวน ๒,๔๐๗ ชื่อเรื่อง ภาษาต่างประเทศ จำนวน ๔๕๕ ชื่อเรื่อง และภาษาถิ่น (ล้านนา) จำนวน ๖๖ ชื่อเรื่อง อาทิ พระราชนิพนธ์ พระนิพนธ์ หนังสือส่วนพระองค์ พระราชหัตถเลขา จดหมายเหตุ ตำนาน พงศาวดารหนังสือ แบบเรียน หนังสือที่จัดพิมพ์ในโอกาสต่าง ๆ หนังสือ กรรมศิลปากร หนังสือชีวประวัติบุคคลสำคัญในท้องถิ่น หนังสือฉบับพิมพ์ครั้งแรก หนังสือภาพหายาก หนังสือ ที่พิมพ์ในโรงพิมพ์ยุคแรก หนังสือที่มีความโดดเด่นมีรูปแบบ สวยงาม และมีภาพประกอบที่ทรงคุณค่า เป็นต้น

ภาพที่ ๔ ห้องภาษาโบราณที่จัดเก็บหนังสือหายากของหอสมุดแห่งชาติรัชมิ่งคลาภิเษก เชียงใหม่

“หลักเกณฑ์การคัดเลือก” หนังสือหายากของหอสมุดแห่งชาติรัชมิ่งคลาภิเษก เชียงใหม่

หนังสือหายากของหอสมุดแห่งชาติรัชมิ่งคลาภิเษก เชียงใหม่ เป็นหนังสือที่ผ่านการคัดเลือกตาม หลักเกณฑ์ที่ได้กำหนดในการพิจารณาดำเนินการประเมินคุณค่าตามข้อสังเกตลักษณะของหนังสือหายาก ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งนำมาใช้เป็นแนวทางในการคัดเลือกหนังสือหายากของหอสมุดแห่งชาติ รัชมิ่งคลาภิเษก เชียงใหม่^{๑๐} ดังนี้

๑. หนังสือเก่าแก่หาได้ยาก (Rarity) เป็นหนังสือที่มีคุณค่าในด้านการพิมพ์ เป็นเอกสารปฐมภูมิ (Primary source) ในด้านประวัติศาสตร์และพัฒนาการพิมพ์ของโลก ส่วนใหญ่เป็นหนังสือที่พิมพ์ในรุ่นแรก ๆ ของโลก หนังสือที่พิมพ์ในยุคก่อนที่มนุษย์จะคิดค้นวิธีเรียงพิมพ์ และหนังสือที่ผลิตขึ้นด้วยวิธีเรียงพิมพ์

๒. หนังสือซึ่งมีความสำคัญในด้านที่เป็นเอกสารปฐมภูมิในด้านประวัติศาสตร์การพิมพ์ของแต่ละประเทศหรือแต่ละภูมิภาค (Local rarity) เป็นหนังสือที่จัดพิมพ์ในช่วงระยะเวลา ๕๐ - ๘๐ ปีแรกของพัฒนาการด้านการพิมพ์ในประเทศไทย กิจกรรมด้านการพิมพ์ปรากฏหลักฐานเริ่มเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๙ ที่กล่าวถึงสิ่งพิมพ์ภาษาไทยฉบับแรกที่พิมพ์ขึ้นในเมืองไทย”^{๑๑} ดังนั้นหนังสือที่จัดพิมพ์อยู่ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๗๙ - ๒๔๖๐ จึงเป็นหนังสือซึ่งมีความสำคัญในด้านประวัติศาสตร์การพิมพ์ของประเทศไทย

๓. หนังสือที่มีการพิมพ์จำนวนจำกัด (Limited edition) เป็นหนังสือที่มีการจัดพิมพ์จำนวน ไม่มากในการพิมพ์ครั้งหนึ่ง ส่วนใหญ่จะเป็นหนังสือที่จัดพิมพ์ในโอกาสพิเศษหรือด้วยวัตถุประสงค์เฉพาะ อย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อเป็นอนุสรณ์ทางการแก่กลุ่มบุคคล จึงมีการพิมพ์จำนวนจำกัด

^{๑๐} สำนักหอสมุดแห่งชาติ, ความรู้ด้านการอนุรักษ์หนังสือหายาก (กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๕๑) ๕-๖.

^{๑๑} คณะทำงานประวัติการพิมพ์ในประเทศไทย. สยามพิมพ์การ: ประวัติศาสตร์การพิมพ์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๖๕) ๓๖.

๔. **หนังสือฉบับพิมพ์ครั้งแรก (First edition)** เป็นงานเขียนที่ได้รับการจัดพิมพ์ต้นฉบับออกมาในรูปแบบของหนังสือเป็นครั้งแรก โดยงานที่เป็นที่นิยมอาจได้รับการตีพิมพ์หรือตีพิมพ์ซ้ำโดยผู้จัดพิมพ์หรือสำนักพิมพ์หลายรายและในรูปแบบต่าง ๆ

๕. **หนังสือที่มีเนื้อหาเป็นที่กล่าวขวัญถึงหรือความเด่นของหนังสือ (Reputation)** เป็นหนังสือที่ได้รับการตีพิมพ์และมีความเด่นในเนื้อหาสาระหรือการใช้ภาษาอย่างถูกต้องไพเราะ ผลงานส่วนน้อยที่แตกต่างจากผลงานส่วนใหญ่ เรื่องที่กึ่งขึ้นหรือเรื่องที่เป็นการปลอมแปลงวรรณกรรม

๖. **หนังสือเก่าที่มีสภาพรูปเล่มสมบูรณ์ หรือสภาพรูปเล่มที่สวยงาม** เป็นหนังสือเก่าที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบันที่มีสภาพเหมือนแรกออกจำหน่าย เช่น หนังสือที่ใช้วัสดุมีค่าจัดทำอย่างประณีต สวยงาม หรือการเย็บเล่มเข้าเล่มทำเป็นพิเศษ เป็นต้น

๗. **หนังสือที่มีประวัติการครอบครองว่าเคยเป็นของผู้ใดมาก่อน** เป็นหนังสือที่มีหลักฐานหรือประวัติการครอบครอง เช่น หนังสือของพระเจ้าแผ่นดิน ผู้นำประเทศ หรือบุคคลสำคัญของโลก

“หนังสือหายากที่มีอายุ ๑๐๐ ปี” ของหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่

หนังสือหายาก เป็นทรัพยากรสารสนเทศที่มีคุณค่าถือเป็นมรดกทรัพย์สินทางปัญญาของชาติ ทั้งด้านเนื้อหาและด้านการพิมพ์ มีอายุประมาณ ๕๐ - ๑๕๐ ปี^{๑๒} ซึ่งผู้ใช้บริการอาจไม่สามารถหาได้จากห้องสมุดทั่วไป และไม่มีจำหน่ายในท้องตลาด ปัจจุบันหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่ ได้ดำเนินการรวบรวม จัดเก็บ บริการและอนุรักษ์หนังสือหายากที่มีอายุมากกว่า ๑๐๐ ปี ซึ่งทรงคุณค่าไว้เป็นมรดกภูมิปัญญาของชาติ จำนวนทั้งหมด ๔๕๗ ชื่อเรื่อง ประกอบด้วย ภาษาไทย จำนวน ๓๒๐ ชื่อเรื่อง ภาษาต่างประเทศ ๑๐๘ เล่ม และภาษาถิ่น (ล้านนา) จำนวน ๒๙ ชื่อเรื่อง ซึ่งจากหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกพิจารณาลักษณะและคุณค่าของหนังสือหายากตามแนวทางของหอสมุดแห่งชาติ รวมทั้งพิจารณาเทียบเคียงกับประเภทหนังสือหายากของหอสมุดแห่งชาติ ปรากฏว่าหนังสือหายากของหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่ สามารถจำแนกแบ่งออกเป็น ๑๒ ประเภท^{๑๓} ดังนี้

๑. **หนังสือที่มีตราหอพระสมุดวชิรญาณ** เป็นหนังสือที่แสดงถึงความเป็นเจ้าของมาแต่เริ่มแรก และตกทอดมาจนถึงปัจจุบันของหอสมุดแห่งชาติ โดยตราหอพระสมุดวชิรญาณได้มีการเปลี่ยนแปลงจากอดีตในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ จนถึงปัจจุบันมีลักษณะของดวงตรา ๗ แบบด้วยกัน^{๑๔} ซึ่งตราหอพระสมุดวชิรญาณที่ปรากฏในหนังสือหายากของหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่ พบมีอยู่ ๓ แบบ^{๑๕} ได้แก่

^{๑๒} หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่, ทะเบียนหนังสือหายากของหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่ (เชียงใหม่: หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่, ๒๕๖๓).

^{๑๓} สำนักหอสมุดแห่งชาติ, การสำรวจหนังสือหายากของหอสมุดแห่งชาติ : รายงานการวิจัย (กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๖๔) ๑.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน ๑๖.

^{๑๕} สำนักหอสมุดแห่งชาติ, ประชุมคำนำ คำอธิบายหนังสือของหอพระสมุดวชิรญาณ สำหรับพระนคร เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๖๕) ๕๑๗.

๑.๑ ตราหอพระสมุดวชิรญาณ ตรานี้ใช้มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๘ เป็นรูปพระมหามงกุฎ มีพานสองชั้นรองสมุดและแว่นฟ้าอยู่ด้านซ้ายขวา ด้านล่างเป็นอักษรอริยกะ ความว่า “วชิรญาณ” อาทิ “ประชุมหนังสือเก่า ภาค ๒”^{๑๖} หม่อมเจ้า ปิยภักดีนารถ พิมพ์แจกในงานปลงศพสนองคุณหม่อมบาง หม่อมมารดา ปีมโรงอัฐศก พ.ศ. ๒๔๕๗ พิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทย ฌสพานยศเส

๑.๒ ตราหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เป็นรูปวงกลมล้อมรอบพระมหามงกุฎ ที่อยู่ตรงกลาง โดยมีพานสองชั้นรองสมุดและแว่นฟ้าอยู่ด้านซ้ายขวา ด้านบนซ้ายมีเครื่องหมายฟองมัน และอักษรความว่า “หอพระสมุด” ด้านบนขวามีอักษรความว่า “วชิรญาณ” และเครื่องหมายอังกัณวิสรรชนี ด้านล่างตรงกลางมีอักษรอริยกะความว่า “วชิรญาณ” ด้านบนตรงกลางเหนือพระมหามงกุฎ มีริศมีสองลงมาทั้งสองข้าง ตราแบบนี้ใช้มาจนถึง พ.ศ. ๒๔๖๘ อาทิ “ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๔”^{๑๗} ประกาศปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๐๑ พิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ครบศตมาท ณ วันที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

๑.๓ ตราพระราชลัญจกรมังกระคาบแก้ว เป็นตราที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ พระราชทานให้ใช้เป็นตราประจำตำแหน่งสภานายกราชบัณฑิตยสถาน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ครั้น หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครรวมกับราชบัณฑิตยสถานแล้ว จึงใช้ตรานี้มาจนถึงเมื่อมีการประกาศ ยกเลิกราชบัณฑิตยสถานในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ อาทิ “จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ ๕ เสด็จเมืองสิงคโปร์ แลเมืองเบตาเวียครั้งแรก แลเสด็จประพาสประเทศอินเดีย” พิมพ์แจกในงานศพ พระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน (แฉล้ม อมาตยกุล) ปีมเสงนพศก พ.ศ. ๒๔๖๐^{๑๘}

ภาพที่ ๕ หนังสือที่มี
ตราหอพระสมุดวชิรญาณ”
“ประชุมหนังสือเก่า ภาค ๒”
(๒๔๕๗)

ภาพที่ ๖ หนังสือที่มีตราหอพระสมุด
วชิรญาณสำหรับพระนคร
“ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๔”
(๒๔๖๖)

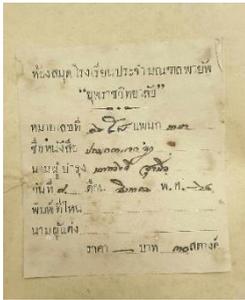
ภาพที่ ๗ หนังสือที่มีตรา
พระราชลัญจกรมังกระคาบแก้ว
“จดหมายเหตุเสด็จประพาส
ต่างประเทศในรัชกาลที่ ๕” (๒๔๖๐)

^{๑๖} ประชุมหนังสือเก่า ภาค ๒ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙).

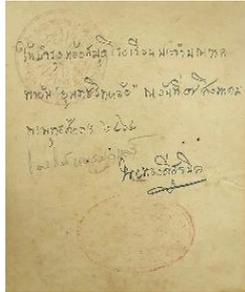
^{๑๗} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๔ (ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖).

^{๑๘} จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ ๕ เสด็จเมืองสิงคโปร์ แลเมืองเบตาเวียครั้งแรก แลเสด็จประพาส ประเทศอินเดีย (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๔๖๑).

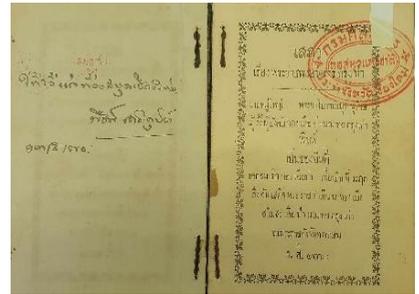
๒. หนังสือที่มีประวัติการครอบครอง เป็นหนังสือที่มีหลักฐานหรือประวัติว่าเคยเป็นของผู้ใดมาก่อน และมอบหนังสือที่เคยเป็นเจ้าของ ทั้งจากหน่วยงานและบุคคลให้แก่ทางหอสมุดแห่งชาติรัชมิ่งคลาภิเษก เชียงใหม่ อาทิ “หนังสือประถม ก กา แจก ลูก”^{๑๙} บอกอักษรสูง. ต่ำ. แล้ว ให้ผันตามสำเนียงไม้เอก โท ตรี จัตวา สำหรับเด็กหรือผู้ใหญ่ก็เรียนได้ ราคาเล่มละสลึง โรงพิมพ์สามัคคี ตำบลถนนมหาไชย กรุงเทพฯ รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒) ซึ่งหน้าปกในปรากฏตราประทับและใบลงทะเบียนหนังสือของ หอสมุดโรงเรียนประจำมณฑลพายัพ “ยุพราชวิทยาลัย” และปรากฏข้อความว่าเป็นหนังสือของ นายทองดี สุจนิล “ให้บำรุงหอสมุดโรงเรียนประจำมณฑลพายัพ “ยุพราชวิทยาลัย” ณ วันที่ ๗ สิงหาคม “เสภาเรื่องพระราชพงษาวดาร กรุงเก่า”^{๒๐} นายหมู่ใหญ่ พระยาโบราณบุรานุรักษ์ ผู้รั้งผู้บังคับกองเสือป่า มณฑลกรุงเก่า พิมพ์เป็นของยินดีแจกสมาชิกกองเสือป่า เพื่อเป็นที่ระลึกถึงวันเสด็จพระราชดำเนินมาทรง เปิดสโมสรเสือป่ามณฑลกรุงเก่า ณ พระราชวังจันทร์เกษม ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๕) ซึ่งภายในตัวเล่ม หนังสือปรากฏข้อความว่า “ให้ไว้แก่หอสมุดเชียงใหม่ ฟิชน์ เดชะคุปต์ ๑๓/๕/๓๐”

ภาพที่ ๘ ใบลงทะเบียนหนังสือของ หอสมุดโรงเรียนประจำมณฑลพายัพฯ “หนังสือประถม ก กา แจก ลูก” (๒๔๕๒)

ภาพที่ ๙ ตราประจำห้องสมุดและ ลายมือชื่อเจ้าของหนังสือที่มอบ ให้แก่หอสมุด “หนังสือประถม ก กา แจก ลูก” (๒๔๕๒)

ภาพที่ ๑๐ ข้อความให้ไว้แก่หอสมุด เชียงใหม่ลายมือชื่อเจ้าของผู้มอบและ วันที่มอบฯ “เสภาเรื่องพระราชพงษาวดาร กรุงเก่า” ๒๔๕๕)

๓. หนังสือที่มีลักษณะโดดเด่น เนื้อหาน่าสนใจ เป็นหนังสือที่มีลักษณะโดดเด่น น่าสนใจ รวมถึงหนังสือที่เขียน โดยปราศจากความจริง วรรณกรรมแปลง อาทิ “นิทรชาคริข”^{๒๑} พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) พิมพ์ครั้งที่สาม ๕,๐๐๐ ฉบับ โดยอนุญาตจาก กระทรวงธรรมการ ศก ๒๔๕๕ ปกแข็งหุ้มผ้า ราคาเล่มละ ๘๕ สตางค์ โรงพิมพ์อักษรนิรตี เป็นหนังสือที่ได้เก็บเนื้อความ ในนิทานเรื่องหนึ่งของอาเรเบียนไนต์ เอนเตอเตนเมนต์

ภาพที่ ๑๑ หนังสือที่มีลักษณะเด่น เนื้อหา น่าสนใจ “นิทรชาคริข” (๒๔๕๕)

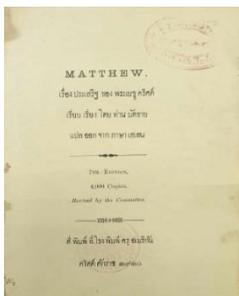
^{๑๙} หนังสือประถม ก กา แจก ลูก (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สามัคคี, ๒๔๕๒).

^{๒๐} เสภาเรื่องพระราชพงษาวดาร กรุงเก่า (ม.ป.ท.: ม.ป.ท, ๒๔๕๕).

^{๒๑} จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, นิทรชา คริข (พระนคร.: โรงพิมพ์อักษรนิรตี, ๒๔๕๕).

(Arabian night entertainment) ซึ่งเรียกชื่อว่า สลีเปอ อะเวเกน (Sleeper Awaken) เป็นเรื่องราวรวบรวมนิทานต่าง ๆ ในประเทศอินเดีย อาหรับ แอฟริกา ซึ่งเป็นหนังสือที่มีการพิมพ์เป็นหลายภาษา ทั้งภาษาฝรั่งเศสและภาษาอังกฤษ

๔. หนังสือที่พิมพ์โดยโรงพิมพ์ยุคแรก ๆ ของประเทศไทย เป็นหนังสือที่ได้มีการพิมพ์โดยโรงพิมพ์ในยุคแรก ๆ ของประเทศไทย รวมทั้งโรงพิมพ์ในยุคแรก ๆ ของท้องถิ่น อาทิ “MATTHEW เรื่องประเสริฐของพระเยซูคริสต์” เรียบเรียงโดยท่านมัตถาย แปลออกจากภาษาเฮเลน พิมพ์ครั้งที่ ๗ จำนวนพิมพ์ ๔,๐๐๐ เล่ม ตีพิมพ์ที่โรงพิมพ์ครุฑอเมริกัน คริสต์ศักราช ๑๙๑๐ (พ.ศ. ๒๔๕๓)^{๒๒} “เรื่อง เตลมา ภาคที่สอง เล่ม ๑” โดย ศ.ร. พิมพ์ที่โรงพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิเมต์ ถนนสี่พระยา กรุงเทพฯ พระพุทธศักราช ๒๔๕๕ ราคาเล่มละ ๕๐ สตางค์^{๒๓} และ “คำแนะนำ พระอภิการวัด, เจ้าคณะหมวด, เจ้าคณะแขวง และพระอุปัชฌาย์ในจังหวัดลำพูน ของพระครูญาณมงคล เจ้าคณะจังหวัดลำพูน” พ.ศ. ๒๔๖๒ พิมพ์ครั้งที่ ๑ จำนวน ๕๐๐ เล่ม พิมพ์ที่โรงพิมพ์อุโฆษโยคินบำรุงประเทศเจริญ บ้านฮ่อ จังหวัดเชียงใหม่^{๒๔}

ภาพที่ ๑๒ หนังสือที่พิมพ์โดยโรงพิมพ์ยุคแรก ๆ ของไทย “MATTHEW เรื่องประเสริฐของพระเยซูคริสต์” (๒๔๕๓)

ภาพที่ ๑๓ หนังสือที่พิมพ์โดยโรงพิมพ์ยุคแรก ๆ ของเชียงใหม่ “คำแนะนำ พระอภิการวัด, เจ้าคณะหมวด, เจ้าคณะแขวง และพระอุปัชฌาย์ในจังหวัดลำพูน” (๒๔๖๒)

๕. หนังสือที่จัดพิมพ์เป็นครั้งแรก คือ หนังสือที่มีการจัดพิมพ์ต้นฉบับออกมาในรูปแบบของหนังสือเป็นครั้งแรก เป็นฉบับที่เสนอข้อเท็จจริง ความคิดเห็น ประสบการณ์ หรือเจตนาที่แท้จริงที่สุดของผู้เขียน ซึ่งเดิมหนังสือเหล่านี้มักถ่ายทอดภาษามาจากหนังสือสมุดไทย หรือองค์ความรู้ตามยุคสมัย อาทิ “หนังสือธัมมจักกัปปวัตตนสูตร”^{๒๕} พระมหาแจ่มเปริยญเอกวัดมกุฏกษัตริยาราม แปล อนัตตลักขณสูตร อาทิตตปริยายสูตร พระมหาศุขเปริยญ ๕ ประโยค วัดราชบพิตร แปล หลวงดำรงธรรมสารสร้างไว้ในพระพุทธศาสนา พิมพ์ครั้งแรก ๕,๐๐๐ ฉบับ รัตนโกสิน ศก ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ และ “เรื่องพระปฐมเจดีย์”

^{๒๒} มัตถาย, “MATTHEW เรื่องประเสริฐของพระเยซูคริสต์” (ม.ป.ท.: โรงพิมพ์ครุฑอเมริกัน, ๒๔๕๓).

^{๒๓} ศ.ร., “เรื่อง เตลมา ภาคที่สอง เล่ม ๑” (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิเมต์, ๒๔๕๕).

^{๒๔} คำแนะนำ พระอภิการวัด, เจ้าคณะหมวด, เจ้าคณะแขวง และพระอุปัชฌาย์ในจังหวัดลำพูนของพระครูญาณมงคล เจ้าคณะจังหวัดลำพูน (เชียงใหม่: โรงพิมพ์อุโฆษโยคินบำรุงประเทศเจริญ, ๒๔๖๒).

^{๒๕} หนังสือธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๔๘).

๑๐ | วารสารวิชาการหอสมุดแห่งชาติ
ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๖๖

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เรียบเรียง ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ พิมพ์ครั้งแรก สำหรับจำหน่ายที่พระปฐมเจดีย์
โรงพิมพ์ไทย สพานยศเส กรุงเทพฯ ร.ศ. ๑๒๘^{๒๖} (พ.ศ. ๒๔๕๒)

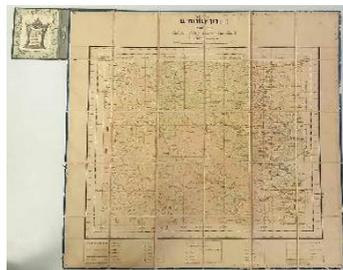

ภาพที่ ๑๔ หนังสือที่จัดพิมพ์เป็นครั้งแรก
“หนังสืออัมมจักกัปปวัตตนสูตร” (๒๔๔๘)

ภาพที่ ๑๕ หนังสือที่จัดพิมพ์เป็นครั้งแรก
“เรื่องพระปฐมเจดีย์” (๒๔๕๒)

๖. หนังสือที่มีบุ๊คเพลทหรือบรรณสิทธิ์ เป็นหนังสือที่มีป้ายหรือตราประจำตัวของหนังสือ และหนังสือที่เจ้าของเดิมมอบให้ผู้อื่น แสดงความเป็นเจ้าของหนังสือ ที่มีรูปแบบลวดลายต่างกัน ติดไว้ด้านในของปกหน้าหรือที่ไบรองปก อาทิ “แผนที่เดินทางในบริเวณมณฑลราชบุรี มาตรฐาน ๑:๒๐๐,๐๐๐”^{๒๗} ภายในเล่มปรากฏบุ๊คเพลทหรือบรรณสิทธิ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏอยู่ด้านในของปกหน้า ลักษณะโดดเด่นที่น่าสนใจของหนังสือ เมื่อพับเก็บจะมีขนาดเล็กกว่าขนาดหนังสือปกติทั่วไป ตัวเล่มจะคล้ายกับคู่มือขนาดกะทัดรัดพกพาได้ง่าย แต่เมื่อเปิดออกจะปรากฏภาพแผนที่ขนาดใหญ่ ๑ แผ่น บอกรายละเอียดว่าเป็น “แผนที่เดินทางในบริเวณบ้านโป่ง-เพชรบุรี-และปลายลำแม่น้ำภาชี มาตรฐาน ๑:๒๐๐,๐๐๐” ตัววัสดุแผนที่เป็นกระดาษผ้าทั้งแผ่น และหน้าปกประดับชื่อหนังสือและกรอบล้อมรอบสีทอง ซึ่งแตกต่างจากหนังสือส่วนใหญ่ที่จะนิยมพิมพ์ตัวอักษรสีดำ

ภาพที่ ๑๖ หนังสือที่มีบุ๊คเพลทฯ ประจำพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
“แผนที่เดินทางในบริเวณปริมณฑลราชบุรี มาตรฐาน ๑:๒๐๐,๐๐๐” (๒๔๕๘)

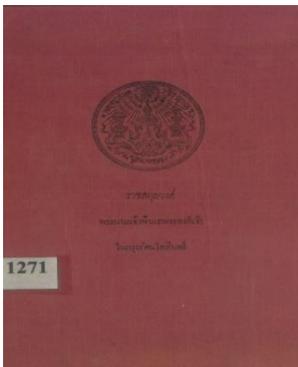
^{๒๖} สุภาพิตบรรณาย (ม.ป.ท.: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๖๑).

^{๒๗} แผนที่เดินทางในบริเวณมณฑลราชบุรี มาตรฐาน ๑:๒๐๐,๐๐๐ (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๔๕๘).

๗. หนังสือที่ออกในโอกาสพิเศษ เป็นหนังสือที่จัดพิมพ์ในโอกาสต่าง ๆ เพื่อเป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสต่าง ๆ ทั้งที่ระลึกในวันเกิด งานพระราชทานเพลิงศพ งานพระราชทานกุศล เป็นต้น อาทิ “สาราทานปริยาย กถามรค” โดยพระพุทธรักษาเสนาบดี มาในพระคัมภีร์ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย^{๒๘} วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม พิมพ์ ๒,๐๐๐ ฉบับ เดือนสี่ ปีมโรงโทศกจุลศักราช ๑๒๔๒ (พ.ศ. ๒๔๒๓) ปัจจุบันมีอายุ ๑๔๓ ปี ถือเป็น “หนังสือหายากภาษาไทยที่มีอายุเก่าที่สุดในหอสมุดแห่งชาติรัชสมัยกษัตริย์เชงใหม่” จากหลักฐานกล่าวถึงหนังสือ “สาราทานปริยาย กถามรค” เป็นหนังสือที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์แจกในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์พระบรมราชเทวี (สมเด็จพระนางเจ้าเรือล่ม) และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งทรงสิ้นพระชนม์พร้อมกับพระราชมารดา หนังสือเล่มนี้ยังถือว่าเป็น “หนังสือสวดมนต์ภาษาไทยเล่มแรกที่ดีพิมพ์ในประเทศไทย” เนื้อหาเป็นบทสวดมนต์ คำนัมการและบูชาพระ รวมพระสูตรและพระปริตต่าง ๆ

ภาพที่ ๑๗ หนังสือหายากภาษาไทยที่เก่าที่สุดของหอสมุดแห่งชาติฯ เชียงใหม่ “สาราทานปริยาย กถามรค” (พ.ศ. ๒๔๒๓)

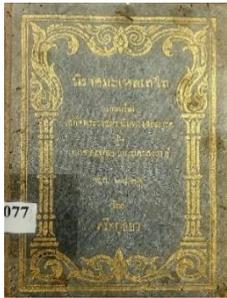
ภาพที่ ๑๘ หนังสือรวบรวมราชสกุลวงศ์ฯ ในกรุงรัตนโกสินทร์ “ราชสกุลวงศ์ฯ” (พ.ศ. ๒๔๔๑)

“ราชสกุลวงศ์ พระนามเจ้าฟ้าแลพระองค์เจ้าในกรุงรัตนโกสินทร์”^{๒๙} สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนศุโขไทยธรรมราชา ทรงพิมพ์เป็นทักษิณานุประทาน อุทิศส่วนพระกุศลสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมนาถพระบรมราชชนนีพระพันปีหลวงในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ ที่พระเมรุมาศท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ พิมพ์ที่โรงพิมพ์ไท กรุงเทพฯ กล่าวเริ่มถึงลำดับปฐมวงศ์ พระนามพระราชโอรสธิดาในรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๕ นับว่าเป็นหนังสือหายากที่มีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ ซึ่งได้รวบรวมราชสกุลวงศ์ในกรุงรัตนโกสินทร์ที่สมบูรณ์อีกเล่ม

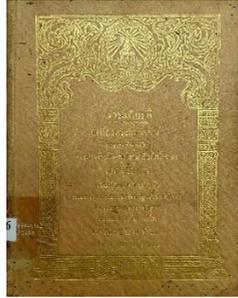
^{๒๘} สาราทานปริยาย กถามรค (พระนคร: โรงพิมพ์บ้านนายสิน, ๒๔๒๓).

^{๒๙} ราชสกุลวงศ์ พระนามเจ้าฟ้าแลพระองค์เจ้าในกรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร: โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๓).

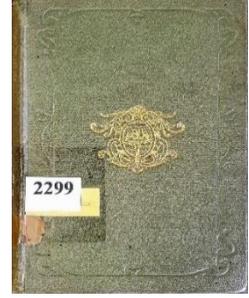
๘. **หนังสือที่มีรูปเล่มสวยงาม** เป็นหนังสือที่มีปกสวยงามเป็นพิเศษ ทำปกด้วยหนังแท้มีลวดลายเป็นทอง หนังสือที่มีภาพประกอบเป็นฝีมือของจิตรกรเอก หรือบุคคลสำคัญ หนังสือที่พิมพ์ด้วยกระดาษอย่างดี ราคาแพง อาทิ “**นิราศมะเหลเถไถ**” แถลงเรื่องเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคในมณฑลอยุธยา และนครสวรรค์ พ.ศ. ๒๔๖๕ โดยศรีอยุธยา^{๓๐} “**รามเกียรติ์ บทร้องและบทพากย์**”^{๓๑} พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พิมพ์แจกในงานฉลองสุพรรณบัฏ (แผ่นทองที่เขียนจารึกพระนามเจ้าที่ตั้งเป็นกรมนี้) จางวางเอก แลนายพลโท เจ้าพระยารามราฆพ ณ วันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ “**บ่วงมาร ละครพูด ๔ ชุด**”^{๓๒} ของศรีอยุธยา (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) แต่งเสร็จเมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๗ นับว่าเป็นหนังสือหายากที่มีรูปเล่มสวยงาม ด้วยลักษณะของหน้าปกทำด้วยผ้าสีต่าง ๆ ลวดลายและตัวหนังสือสีทองสวยงาม พร้อมทั้งปรากฏตราสัญลักษณ์พระปรมาภิไธยย่อ ซึ่งแตกต่างจากหน้าปกของหนังสือหายากทั่วไป จากข้อสังเกตลักษณะหน้าปกแสดงถึงอัตลักษณ์หนังสือพระราชนิพนธ์ของพระองค์ได้อย่างชัดเจน

ภาพที่ ๑๙ หนังสือที่มีรูปเล่มสวยงาม “นิราศมะเหลเถไถ” (พ.ศ. ๒๔๖๕)

ภาพที่ ๒๐ หนังสือที่มีปกสวยงาม “รามเกียรติ์ บทร้องและบทพากย์” (พ.ศ. ๒๔๖๔)

ภาพที่ ๒๑ หนังสือที่มีรูปเล่มสวยงาม “บ่วงมาร ละครพูด ๔ ชุด” (พ.ศ. ๒๔๕๗)

๙. **หนังสือที่มีภาพเก่าที่น่าสนใจ** คือ หนังสือที่มีภาพเก่าสวยงาม มีคุณค่า อาทิ “**พระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน**”^{๓๓} ฉบับมีรูปภาพ เล่ม ๑ และจดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้านว่าด้วยการส่งเสด็จ การรักษาพระนครเวลาเสด็จไม่อยู่ และการรับเสด็จกลับคืนพระนคร คราวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยุโรปครั้งหลัง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ ทรงรวบรวมและจัดพิมพ์ในงานฉลองพระชันษา พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ เมื่อปีกัญญ พ.ศ. ๒๔๖๖ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร “**Journal Du Voyage De Siam Fait En 1685 & 1686**” (จดหมายเหตุรายวัน

^{๓๐} มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, **นิราศมะเหลเถไถ** (พระนคร: ม.ป.พ., ๒๔๖๕).

^{๓๑} มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, **รามเกียรติ์ บทร้องและบทพากย์** (ม.ป.ท.: ม.ป.พ, ๒๔๖๔).

^{๓๒} มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, **บ่วงมาร ละครพูด ๔ ชุด** (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๔๕๘).

^{๓๓} จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, **พระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน** (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖).

การเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ในปี ค.ศ. ๑๖๘๕ และ ๑๖๘๖)^{๓๔} ของ M. L'Abbe de Choisy (บาทหลวง เดอ ชัวซี) จัดพิมพ์โดย Editions Duchartre et Van Buggenhoudt เป็นภาษาฝรั่งเศส เป็นบันทึกความทรงจำ การเดินทาง เมื่อครั้งที่คณะราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ พระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เชิญพระราชสาสน์มายัง สมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม โดยบาทหลวง เดอ ชัวซี ทำการเขียนบันทึกเป็น จดหมายเหตุประจำวันตลอดการเดินทาง จะขาดอยู่เพียงวันเดียวเท่านั้นที่ไม่มีในต้นฉบับ คือ วันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๒๒๙ จดหมายเหตุรายวันฉบับนั้นนับว่าเป็นเอกสารสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการเดินทาง พลเมือง โรคภัยไข้เจ็บ การทูต การเมืองและการปกครอง ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรม ในช่วงยุคสมัยนั้น พร้อมทั้งมีภาพประกอบที่ทรงคุณค่า

ภาพที่ ๒๒ ภาพสมเด็จพระบรมราชินีนาถฯ กลับจาก ส่งเสด็จในเรือพระที่นั่งมหาจักรี และ รูปหมู่ก่อนเสด็จขึ้นบก ที่ปอดเสด “พระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน” (พ.ศ. ๒๔๖๖)

ภาพที่ ๒๓ หนังสือที่มีภาพทรงคุณค่า ทางประวัติศาสตร์ไทยซึ่งบันทึกโดยชาวต่างชาติ “Journal Du Voyage De Siam Fait En 1685 & 1686”

๑๐. หนังสือชีวประวัติของบุคคล เป็นหนังสือที่มีเนื้อหา กล่าวถึงประวัติบุคคล อาทิ “ประวัติหลวงสันตวิทยาธิบดี (เกลี้ยง สุนทรรัตน์) กับ ปกิณกรรม”^{๓๕} กสิบ สมุนนฏ พิมพ์แจกไว้้อาลัยในงานศพหลวงสันตวิทยาธิบดี ผู้เป็นหลาน พระพุทธศักราช ๒๔๖๑

๑๑. เอกสารต้นฉบับลายพระราชหัตถเลขา และลายมือเขียน เป็นเอกสารที่เป็นต้นฉบับลายพระราชหัตถเลขาหรือลายมือเขียน อาทิ “เรื่องตามใจท่าน ลครเจียรนัยของวิลเลียม เซกส์เปียร์”^{๓๖} สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทร มหาจักรวรุช พระมงกุฎเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ทรงแปลจากเรื่อง As You Like It และประพันธ์เป็นกาพย์ภาษาไทย

มีคำนำพิเศษซึ่งเป็น Facsimile ลายพระราชหัตถ์ของรัชกาลที่ ๖ ปรากฏอยู่ในเล่ม ซึ่งหนังสือเล่มนี้ได้รวบรวม ขึ้นเพื่ออนุรักษ์ผลงานอันทรงคุณค่า ควรแก่การศึกษา ค้นคว้าให้สืบทอดคงอยู่เป็นมรดกทางวรรณกรรมของชาติ สืบต่อไป “พระราชหัตถ์เลขาส่วนพระองค์ สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาจุฬาลงกรณ์

ภาพที่ ๒๔ หนังสือที่มีชีวประวัติ บุคคล “ประวัติหลวงสันตวิทยาธิบดี” (พ.ศ. ๒๔๖๑)

^{๓๔} De Choisy, M. L'Abbe, *Journal Du Voyage De Siam Fait En 1685 & 1686* (Paris: Editions Duchartre et Van Buggenhoudt, n.d).

^{๓๕} ประวัติหลวงสันตวิทยาธิบดี (เกลี้ยง สุนทรรัตน์) กับ ปกิณกรรม (ม.ป.ท.: ม.ป.ท., ๒๔๖๑).

^{๓๖} เซกส์เปียร์, วิลเลียม, เรื่องตามใจท่าน (พระนคร: ม.ป.ท., ๒๔๖๐).

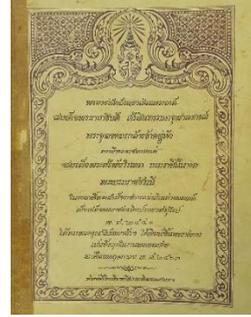
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชทานแต่ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี ในวันที่ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์เมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. ๒๔๔๐^{๓๗} ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานเป็นที่ระลึกในงานพระบรมศพ เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ภาพที่ ๒๕ หนังสือที่ปรากฏพระราชหัตถเลขา (ลายมือเขียน) ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๖) “เรื่องตามใจท่านฯ” (พ.ศ. ๒๔๖๑)

ภาพที่ ๒๖ หนังสือพระราชหัตถเลขาฯ “พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ฯ” (พ.ศ. ๒๔๖๓)

๑๒. หนังสือที่พิมพ์เป็นภาษาต่าง ๆ คือ หนังสือที่มีการจัดพิมพ์เป็นภาษาอื่น ๆ เช่น หนังสืออักษรอริยกะ ภาษาเทวนาครี ภาษาพม่า ภาษาถิ่น (ล้านนา) อาทิ “สาธารณสุข (ออกสุก - ปลุกสุก)”^{๓๘} หน้าปกปรากฏข้อความว่า “สาธารณสุข อันดับ ๑๙ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ พิเศษ ไปที่ปลุกสุกข้าเสียวันนี้เทอะ ได้พิมพ์เป็นอักษรลาว (มณฑลลาวเฉียง) ๑๐,๐๐๐ เล่ม พิมพ์ที่โรงพิมพ์อุบโยคิน เชียงใหม่” “หมายประกาศเป็น “ข้อบังคับสำหรับซื้อขายช้าง” ตั้งไว้โดยข้าหลวงใหญ่รักษาราชการมณฑลลาวเฉียง ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) พิมพ์คราวแรก ๕๐๐ ฉบับ^{๓๙} เป็นอักษรล้านนา ภาษาล้านนา กล่าวถึง หมายประกาศข้อบังคับสำหรับซื้อขายช้างที่กำหนดขึ้น และประกาศให้ทราบทั่วกันในมณฑลลาวเฉียง จากเหตุการณ์บ้านเมืองในยุคสมัยนั้นเกิดโจรผู้ร้ายลอบลักช้าง ข้าหลวงใหญ่รักษาราชการมณฑลลาวเฉียง เห็นชอบและอนุญาตให้ประกาศหมายประกาศดังกล่าว เป็นหนังสือหายากที่ทรงคุณค่าทั้งทางด้านอักษร ภาษาและประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น

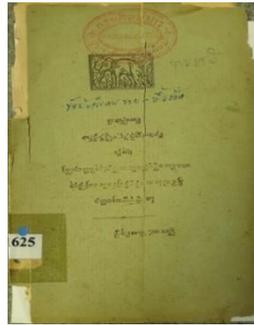
^{๓๗} จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชทานแต่ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี ในวันที่ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. ๒๔๔๐ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๓).

^{๓๘} กองสาธารณสุข, สาธารณสุข (ปลุกสุก - ออกสุก) (เชียงใหม่: โรงพิมพ์อุบโยคิน เชียงใหม่, ๒๔๖๑).

^{๓๙} หมายประกาศเป็นข้อบังคับสำหรับซื้อขายช้าง (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๔๔๑).

ภาพที่ ๒๗ หนังสือที่พิมพ์เป็นภาษาท้องถิ่น (ล้านนา) “สาธารณสุข (ออกสุข-ปลูกสุข)” (พ.ศ. ๒๔๖๖)

ภาพที่ ๒๘ หนังสือที่จัดพิมพ์เป็นภาษาท้องถิ่น (ล้านนา) “หมายประกาศเป็นข้อบังคับสำหรับซื้อขายช้าง” (พ.ศ. ๒๔๔๑)

บทสรุป

หนังสือหายากที่มีอายุมากกว่า ๑๐๐ ปี ของหอสมุดแห่งชาติรัชชมังคลาภิเชก เชียงใหม่ ถือว่าเป็นเอกสารหลักฐานสำคัญที่ใช้ในการศึกษา ค้นคว้า และอ้างอิงในด้านต่าง ๆ อันสะท้อนให้เห็นถึงเรื่องราวความรู้ และวิวัฒนาการของสังคมแต่ละยุคสมัย ทั้งด้านประวัติศาสตร์ สังคม ประเพณี วัฒนธรรม ภาษา วรรณกรรม การพิมพ์ ศิลปกรรม ซึ่งคุณค่าของหนังสือหายากเหล่านี้ไม่เพียงอยู่ที่อายุ แต่อยู่ที่เนื้อหาสาระที่ได้บันทึกไว้ตั้งแต่อดีตในแต่ละยุคสมัยที่แตกต่างกันไป นอกจากนี้จะเห็นได้ว่า หอสมุดแห่งชาติรัชชมังคลาภิเชก เชียงใหม่ ยังเป็นหอสมุดแห่งชาติสาขาแห่งเดียวประจำภาคเหนือ ที่ถือว่ามียุทธศาสตร์สำคัญในการเป็นแหล่งเรียนรู้ที่รวบรวมหนังสือหายากในท้องถิ่นเป็นอย่างมาก โดยหน่วยงานได้มุ่งพัฒนาการให้บริการหนังสือหายากในรูปแบบที่สอดคล้องกับปัจจุบัน ควบคู่ไปพร้อมกับการดำเนินการแปลงข้อมูลหนังสือหายากให้เป็นดิจิทัล เพื่ออนุรักษ์ต้นฉบับหนังสือหายากที่มีคุณค่าเหล่านี้ ให้คงอยู่อย่างยาวนาน ถ้ายทอดองค์ความรู้ อันเป็นมรดกภูมิปัญญาที่ปรากฏในหนังสือหายากให้เผยแพร่อย่างกว้างขวาง และเกิดการใช้ประโยชน์ในการศึกษา ค้นคว้าและวิจัยต่อไป

บรรณานุกรม

กองสาธารณสุข. **สาธารณสุข (ปลูกสุข - ออกสุข)**. เชียงใหม่ฯ: โรงพิมพ์อุบโยคิน เชียงใหม่, ๒๕๖๑.

คณะกรรมการอำนวยการสร้างหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่. **ที่ระลึกในพิธีเปิดหอสมุด
แห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒.

คณะทำงานประวัติการพิมพ์ในประเทศไทย. **สยามพิมพ์การ: ประวัติการพิมพ์ในประเทศไทย**.

กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๖๕.

**คำแนะนำ พระอริการวัด, เจ้าคณะหมวด, เจ้าคณะแขวง และพระอุปฌาย์ในจังหวัดลำพูนของ
พระครูญาณมงคล เจ้าคณะจังหวัดลำพูน**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์อุบโยคินบำรุงประเทศเจริญ, ๒๕๖๒.

**จดหมายเหตุเสด็จประพาศต่างประเทศในรัชกาลที่ ๕ เสด็จเมืองสิงคโปร์ แลเมืองเบตาเวียครั้งแรก
แลเสด็จประพาศประเทศอินเดีย**. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๕๖๑.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **นิราชา ชาศริช**. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๕๕๕.

----- **พระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน**. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๖.

----- **พระราชหัตถ์เลขาส่วนพระองค์ สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชทานแด่ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
พระบรมราชชนนี ในวันที่ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เมื่อเสด็จพระราชดำเนิน
ประพาศยุโรป พ.ศ. ๒๔๔๐**. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๓.

เช็กสเปียร์, วิลเลียม. **เรื่องตามใจท่าน**. พระนคร: ม.ป.พ., ๒๕๖๐.

เทศบาลเมืองลำพูน. **หอสมุดแห่งชาติสิริบุญไชย เทศบาลเมืองลำพูน**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ

๒๘ กรกฎาคม ๒๕๖๖, จาก: <https://lamphuncity.go.th/12319/>

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๔. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๖.

ประชุมหนังสือเก่า ภาค ๒. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๕๕๙.

ประวัติหลวงสันติวิทยาสันต์ (เกลี้ยง สุนทรรัตน์) กับ ปกิณกธรรม. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๕๖๑.

แผนที่เดินทางในบริเวณมณฑลราชบุรี มาตรฐานส่วน ๑:๒๐๐,๐๐๐. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๕๕๘.

มกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **การสงครามป้อมค่ายประชิดปาฐะกถา**. พระนคร: โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๓.

----- **นิราศมะเหลเถไถ**. พระนคร: ม.ป.พ., ๒๕๖๕.

----- **บัวงมาร ลครพูด ๔ ชุด**. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๕๕๘.

----- **รามเกียรติ์ บทร้องและบทพากย์**. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๕๖๔.

มัดธาย. **MATTHEW เรื่องประเสริฐของพระเยซูคริสต์**. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์ครุฑอเมริกัน, ๒๕๕๓.

ราชสกุลวงศ์ พระนามเจ้าฟ้าแลพระองค์เจ้าในกรุงรัตนโกสินทร์. (พระนคร: โรงพิมพ์ไท, ๒๕๖๓).

โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย. พระบารมีปกเกล้า ยุพราชวิทยาลัย ๑๐๐ ปี นามพระราชทาน นครเชียงใหม่ : ประวัติศาสตร์ การพัฒนา การศึกษา และสังคมนครเมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่: เชียงใหม่โรงพิมพ์ แสงศิลป์, ๒๕๕๐.

ศิลปากรสมาคม. สารานุกรมศิลปากร ฉบับปฐมฤกษ์. กรุงเทพฯ: ศิลปากรสมาคม, ๒๕๕๖.

ศ.ร.. เรื่อง เต็มมา ภาคที่สอง เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิเมร์, ๒๕๕๕.

สาราทานปริยาย กถามรด. พระนคร: โรงพิมพ์บ้านนายสิน, ๒๕๒๓.

เสภาเรื่องพระราชพงษาวดาร กรุงเก่า. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๕๕๔.

สำนักหอสมุดแห่งชาติ. ความรู้ด้านการอนุรักษ์หนังสือหายาก. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๕๑.

----- ประชุมคำนำ คำอธิบายหนังสือของหอพระสมุดวชิรญาณ สำหรับพระนคร เล่ม ๒.

กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๖๕.

----- การสำรวจหนังสือหายากของหอสมุดแห่งชาติ : รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๖๔.

----- สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีกับงานห้องสมุด. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๕๘.

----- ๑๐๐ ปี หอสมุดแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๔๘.

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่. ทะเบียนหนังสือหายากของหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่. เชียงใหม่: หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่, ๒๕๖๓.

หนังสือประถม ก กา แจก ลูก. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สามัคคี, ๒๕๕๒.

หนังสือธัมมจักกัปปวัตตนสูตร. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๕๔๘.

สุภาชิตบรรยาย. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๕๖๑.

หมายประกาศเป็นข้อบังคับสำหรับซื้อขายช้าง. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๕๔๑.

De Choisy, M. L'Abbe. Journal Du Voyage De Siam Fait En 1685 & 1686. Paris: Editions Duchartre et Van Buggenhoudt, 1910.